

Är Sverige verkligen ett kunskapssamhälle?

Samhällskritiskt seminarium i ABF-huset 15 februari 2011.

Deltagare: Ingela Josefson, professor vid Universitetet Nordland i Norge och Teaterhögskolan i Stockholm, f d rektor för Södertörns högskola, Per Thullberg, f d rektor på Södertörn samt generaldirektör för Skolverket, Irene Wennemo, huvudsekreterare i socialförsäkringsutredningen, f d arbetslivschef på LO, Pia Enochsson, generaldirektör vid Myndigheten för yrkeshögskolan. Inledare och samtalsledare: Carl Tham.

Seminariet var det andra i ABF:s serie samhällskritiska seminarier med utgångspunkt från att samhällskritiken måste vara den reformistiska socialdemokratins utgångspunkt. Carl Tham inledde med en snabbgenomgång av de senaste decenniernas reformverksamhet på skolområdet och diskuterade även skolans och utbildningens förändrade roll i konkurrenssamhället. På senare tid har skolan ryckt fram som ett viktigt debattämne, sade han, inte minst genom Skolverkets undersökningar, men även genom den allt tydligare segregationen och utslagningen. De försämringar som vi kan se sammanfaller med det systemskifte som inleddes i början av 90-talet: kommunaliseringen, skolpengen och konkurrensen på en skolmarknad, förändringar i läroplaner och fler gymnasier reformer. Även om inte sambanden är solklara finns det skäl att fråga sig om ett omfattande reformarbete inte alls leder till förbättringar – om inte då reformerna varit felriktade, sade han: ”Det är det som kallas reformism.”

Han underströk att en oerhört viktig faktor är resurserna och det faktum att reformerna genomfördes under den stora budgetkrisen på 90-talet och därför var underfinansierade. Utgifterna per elev sjönk drastiskt och har endast delvis kompenseras efter millennieskiftet. Nya gymnasieskolan och utbyggnaden av högskolan fick bägge för små resurser.

Han tog därefter ett kliv bakåt i tiden och påminde om att när den gemensamma grundskolan samt utbyggnaden av gymnasium, högskola och vuxenutbildning genomfördes så var det med målet att ge individerna möjligheter till ett rikare och friare liv och samtidigt utveckla samhället. Man ville bryta det sociala arvet, öka kunskapsnivån i hela befolkningen och främja demokratin. Det var kunskapssamhället långt innan ordet var uppfunnet och ingen hade ännu börjat tala om kunskap och utbildning som primärt en konkurrens- och tillväxtfaktor på det sätt som helt tagit över idag. Det finns hyllmeter av studier om hur man investerar i ”human capital”, sade Carl Tham, och det är kanske inte fel även om sambanden mellan utbildning och ekonomisk tillväxt inte är så självklara som många tycks tro. Bekymret är att denna inställning har skett på bekostnad av alla andra värden inom utbildningspolitiken, att kunskap kan vara en stark kraft för samhällets kulturella och sociala miljö. Men numera betraktar man inte utbildning och kunskap ur en social utan endast individuell synvinkel, perspektivet har förskjutits från allmän nytta till individuell nytta på samma sätt som arbetslösheten inte längre ses som ett misslyckande för samhället utan för individen som inte lyckats göra sig ”anställningsbar”.

Marknaden har penetrerat hela utbildningssektorn med sin konkurrens, sin reklam och sin syn på eleverna som väljande konsument, sade han. Ropen på valfrihet betyder att just mina barn ska ges goda chanser – högst naturligt för föräldrar att tänka så, men samhället har ju ansvaret för alla barn och måste alltså tänka på ett annat sätt.

I utbildningspolitiken, avslutade han, kommer samhällets motsättningar starkt till uttryck: den ska vara öppen för alla, men samtidigt öppen för val, den ska främja jämlikhet men också selektion och meritokrati, den ska främja socialisation men också individuell utveckling. Inte lätt med utbildningspolitik – varken i Sverige eller i något annat jämförbart land, det är åtminstone en tröst, menade han och citerade avslutningsvis den amerikanske utbildningsforskaren David Labaree som om det amerikanska utbildningssystemet – som inte är alltför olikt det svenska – sagt att det är tillgängligt, ojämnt, fragmenterat och kunskapsmässigt mediokert och dess avnämare är mer intresserade av att få ett diplom än att kunskap.

Med detta något dystra besked överlämnade han ordet till Ingela Josefson.

Ingela Josefson berättade att hon numera var verksam på Centrum för praktisk kunskap på Universitet Nordland på Bodö i Nordnorge, en verksamhet som främst erbjuder vidareutbildning för välfärdsarbetare som poliser, lärare, sjuksköterskor och militärer som där kunde utnyttja sin praktiska erfarenhet för att i nästa steg utsätta den för teoretisk reflexion. På Teaterhögskolan var hon forskningsansvarig för den fruktbara växelverkan mellan konst och vetenskap som hon också trodde mycket på.

Josefson påminde sedan om filosofen Evin Tengströms bok från 1987, "Myten om informations-samhället" där mekanisk information ställdes mot kunskap som verkligen införlivats av individen. När hon verkade som rektor vid Södertörns högskola 2003-2010 var hon starkt påverkad av filosofen Gadamar som bl a formulerat utbildningens mål som att varje student måste få tillräckligt med kunskap för att kunna göra egna självständiga val och inte lättvindigt låta sig manipuleras. Nu gällde det att förmedla sådan högkvalitativ kunskap på den nya högskolan där många studenter kom från studieovana hem.

För att skapa vår egen profil satte vi upp tre mål, fortsatte Ingela Josefson: 1) undervisningen skulle vara mångvetenskaplig och gå över disciplingränserna, 2) den skulle vara mångkulturell och ta in olika kulturers kunskap inom både humanvetenskap, samhällsvetenskap och naturvetenskap och 3) den skulle verka för medborgerligt, kritiskt, självständigt tänkande hos studenterna. Metoden för att uppnå detta var att införa ett basår om det moderna samhället, närmast efter amerikansk collegemodell, där idéhistoria, genusvetenskap och verkligheten i förhållande till vetenskapliga teorier och modeller fokuserades.

En ytterligare infallsvinkel var att använda sig av studenternas förkunskaper och att satsa på praktik. Och här kritiserade Ingela Josefson sjuksköterske- och förskollärarytbildningen som gått från 25 procent teori och 75 procent praktik till det omvända förhållandet på senare år. På Universitet Nordland, där hon nu var verksam, utgick man från studenternas berättelser om sitt yrkesliv som sedan ledde vidare till teoretisk reflexion, berättade hon. En berättelse direkt från golvet som sedan hamnar på forskningens bord, som hon uttryckte det.

Ingela Josefson kom sedan in på den nyutgivna boken "Bildning", som nyligen diskuterades på ABF, och som visar på den svenska folkbildningstraditionen och hon nämnde även den amerikanska vetenskapsfilosofen Martha Nussbaums senaste bok "Not for profit" som är en stark uppgörelse med Obamas utbildningspolitik för dess ensidiga inriktning på entreprenörskap och konkurrens. Det fanns tidigare ett program som hette "No child left behind", men det har han avslutat, berättade hon.

Ingela Josefson fick också frågan om vilka examinationsformer som kom till användning i hennes system och svarade att det var essäer där man utifrån praktiska exempel gjorde teoretiska reflexioner.

Efter Ingela Josefson talade Per Thullberg, hennes företrädare på rektorsposten på Södertörn och därefter generaldirektör för Skolverket. Thullberg berättade först hur han på Skolverket mötte en problematisering av kunskapsbegreppet som han aldrig mött under sina 30 år vid universitet. "Det fanns en vilja att relativisera behovet av faktakunskaper. Dessa var inte nödvändiga utan sågs ofta som ett uttryck för meningslöst rabblande." Traditionell klassrumsundervisning fördömdes. Mantrat var att eleven själv skulle söka kunskap genom eget arbete. En rektor förklarade att han inte var intresserad av sina lärares formella ämnesutbildning bara de kunde ta ungarna.

År 2003 genomförde Skolverket den första utvärderingen av grundskolan på tio år. Det visade sig att jämfört med 1992 hade eleverna försämrade kunskaper i nästan alla ämnen. Inte heller 1992 var kunskaperna lysande men någon förbättring hade inte skett – tvärtom – trots det nya målstyrda systemet. Under den aktuella tioårsperioden hade skolan kommunaliserats och nya styrdokument hade tagits fram för både grundskola och gymnasieskola. Lärarfortbildningssystemet hade ersatts av en kommunal skyldighet att ombesörja detta och det fria skolvalet och friskolorna hade haft sitt stora genombrott.

Samtidigt med alla dessa förändringar visade svenska elever vid internationella jämförelser rörande matematik, läsförståelse och naturvetenskap en ständig försämring av kunskapsnivån från 1995 och fram till idag. Den grupp som presterar sämst har vuxit och den högpresterande gruppen har minskat. Det är ett faktum att den svenska skolan idag ger eleverna sämre möjligheter

att inhämta kunskap än för 15 år sedan, konstaterade Thullberg. Kunskapsnivån i den svenska grundskolan var på topp 1990, alltså innan de stora reformerna trädde i kraft.

Han pekade på en rad förändringar i det svenska samhället som kunde tänkas ligga bakom denna dystra utveckling: ökad segregering, ökad decentralisering, ökad individualisering som betyder att eleven lämnas ensam med sitt arbete, och ökad differentiering, dvs nivågruppering. Kunskaperna har alltså försvagats och vi vet att skillnaderna mellan eleverna och mellan olika skolor har ökat, summerade Thullberg och ställde samtidigt frågan vad man kan göra åt det. Han pekade på betydelsen av mötet mellan lärare och elev, denna relation kan kompensera för bristande studiebakgrund hos föräldrarna, och han pekade på betydelsen av fortsatt och utvecklad lärarfortbildning. En reformverksamhet i linje med Skolverkets rekommendationer är nu på gång i syfte att starkare fokusera på skolans omfattande kunskapsuppdrag.

Per Thullberg beklagade att detta inte på något sätt avspeglats i den socialdemokratiska politiken, som varit uteslutande passiv och reaktiv. Invändningar om att resultatutvecklingen i skolan avspeglar en föråldrad kunskapssyn bemötte han ständigt på samma sätt: Så länge det fortfarande är de mest gynnade barnen som bäst tillägnar sig denna kunskap och kan gå vidare i studier och karriär så länge är det en skriande orättvisa i förhållande till elever med annan bakgrund. En socialdemokratisk skolpolitik måste innebära att kunskapsutveckling och jämlikhet ställs i centrum.

Så långt Per Thullberg som nu avlöstes av Irene Wennemo som tog upp tre faktorer bakom skolans problem. För det första skiljer sig skolan från andra delar av välfärdspolitiken på så vis att det inte bara är viktigt att få bra resultat. Elevens relativa position i förhållande till andra elever spelar också stor roll för framtida framgång inom utbildning och arbetsliv. Detta innebär ett att det finns ett inbyggt tryck på segregering som accentuerats dramatiskt genom friskolereformen. Föräldrar vill inte bara att deras barn ska få en bra skolgång utan helst en som är bättre än andra barns.

Ytterligare en faktor var socialdemokratins svaga självförtroende i relation till dem som jobbar i professionen, dvs lärarna. Till skillnad från andra områden där (s) under lång tid satt dagordningen har man i skolfrågor under många år svansat efter opinionen: på 70-80-talen skepsis mot betyg och positiv inställning till självständigt arbete i stället för katederundervisning. Nu visar forskningen att den inriktningen missgynnat framför allt barn från studieovana miljöer.

Slutligen kritiserade Wennemo det starka fokuset på teoretisk utbildning och den nedlåtande synen på yrkesutbildningen trots att den visar sig ha en viktig funktion för unga människors möjligheter på arbetsmarknaden. Tidigare har man velat lyfta yrkens status genom ökad utbildning utan att kolla om dessa kunskaper verkligen efterfrågas på arbetsmarknaden.

I sitt slutanförande återkom Carl Tham till marknadskrafternas utarmande och destruktiva inflytande över utbildningspolitiken även på högskolans område. Han underströk att överförande av kunskap var en kulturell-kollektiv process som inte borde underordnas marknadskrav eller globaliseringskrav. Han ville se mindre av konkurrens och mer av samverkan inom den högre utbildningen och ett finansieringssystem som stärker institutionerna så att inte forskarna måste använda 25 % av sin tid, eller mer, till ansökningar. Han uttryckte sin skepsis mot forskningsmedel grundade på citeringsfrekvens i internationella tidskrifter. Systemet bäddar för likriktning i stället för originalitet och innovation. Forskningens bidrag till samhällsutvecklingen kan inte göras till en mätfråga av antalet publikationer eller citat, sade han. Resursflödet till högskolan måste, i stället för rankingslistor, grundas på politiska beslut och finansieringssystemet måste stärka kvaliteten och inte förutsätta årlig tillväxt: "Att högskoleväsendet går med vinst, vilket absurd nog överskott i budgeten kallas, anses vara betydelsefulla framsteg och rapporteras högtidligt av Högskoleverket som det senaste nytt på högskolebörsen."

Han underströk vidare att det inte finns några automatiska samband mellan "satsning på forskning" och tillväxt. Mycket annat spelar in, t ex finansmarknadens utveckling och arbetslivets organisation och förmåga att ta till vara de anställdas kompetens och nytänkande. Han betonade också att akademin intellektuella oberoende är centralt i ett demokratiskt samhälle. Den vilar på en pakt mellan staten och akademin som går ut på att, trots att staten finansierar större delen av verksamheten, skall den inte påverka eller styra verksamheten. Som exempel på sådan otillbörlig styrning av rent politiska skäl nämnde han alliansregeringens nedläggning av Arbetslivscentrum, vars resultat man ogillade.

Som ett alternativ till den nuvarande ordningen tog han upp Sverker Sörlins förslag om oberoende forskningsinstitut, som ligger nära näringslivet, och överlåta åt högskolan att ta hand om utbildning och grundforskning. Det skulle befria högskoleledningarna från att leka amatörföretagare.

Han citerade även statsvetaren Sverker Gustavsson som betonat att vetenskaperna inte kan utvecklas och läras ut på det rätta sättet om de är alltför intimt sammankopplade med företag, detta i skriften "Reclaim the science", Gidlunds 2004.

Sörlins förslag skulle erbjuda en intressant utväg ur dilemmat forskning-företagande och göra det möjligt för oberoende universitetsinstitutioner att förbli attraktiva för begåvade och nyfikna människor som söker efter sanning, citerade han Sörlin. Avslutningsvis konstaterade han att vetenskapens och kunskapens roll för samhällsutvecklingen inte ytterst beror på högskolans organisation eller finansiering utan på om samhället är öppet för ny kunskap och har förmåga att utnyttja den på ett konstruktivt sätt.

(Referatet bygger delvis på deltagarnas manus, då jag måste delta i ett annat seminarium under del av tiden. Pia Enochssons bidrag saknas här.)

Kerstin Vinterhed